

Олег М. Загурський
ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ
НА АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКАХ

У статті проведено теоретико-методологічне дослідження впливу інституційних чинників на конкурентне середовище аграрного сектора. Виявлено інституційні особливості конкуренції в аграрному секторі. Визначено бар'єри, що заважають розвитку конкуренції в аграрному секторі економіки. Запропоновано заходи державної конкурентної політики, спрямовані на створення сприятливого конкурентного середовища на агропродовольчих ринках.

Ключові слова: агропродовольчі ринки; аграрний сектор; державна політика; інститут; конкуренція; конкурентне середовище.

Літ. 29.

Олег Н. Загурский
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ
КОНКУРЕНЦИИ НА АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ РЫНКАХ

В статье проведено теоретико-методологическое исследование влияния институциональных факторов на конкурентную среду аграрного сектора. Выявлено институциональные особенности конкуренции в аграрном секторе. Определены барьеры, мешающие развитию конкуренции в аграрном секторе экономики. Предложены меры государственной конкурентной политики по созданию благоприятной конкурентной среды на агропродовольственных рынках.

Ключевые слова: агропродовольственные рынки; аграрный сектор; государственная политика; институт; конкуренция; конкурентная среда.

Oleg M. Zagurskiy¹
INSTITUTIONAL FACTORS IN COMPETITIVENESS
DEVELOPMENT AT AGRARIAN MARKETS

The article presents the theoretical and methodological research on the influence of institutional factors on the competitive environment of the agrarian sector. Institutional features of competitiveness in the agrarian sector are determined. Barriers for the competitiveness development in the agrarian sector of the economy are described. Measures of the state policy concerning the competitiveness development and the creation of favourable environment at the agrarian markets in Ukraine are outlined.

Keywords: agrarian markets; agrarian sector; state policy; institute; competitiveness; competitive environment.

Постановка проблеми. Однією з основних інституцій ринкової економіки є конкуренція. Традиційно поняття «конкуренція» трактується як процес управління господарюючим суб'єктом власними конкурентними перевагами для забезпечення перемоги в боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних та суб'єктивних потреб — тобто здатність реалізовувати більше продукції і генерувати більше прибутку, ніж конкуренти. Проте сучасна конкуренція більшою мірою зосереджена на «нематеріальних» аспектах, таких як бренди, ноу-хау, маркетинг, а не на дійсній вартості продукту як такого [1, 5], яка має бути основною рушійною силою ринкової економіки, інструментом забезпечення

¹ Academy of Financial Management, Kyiv, Ukraine.

її рівноваги й гармонійного розвитку, необхідною умовою ефективною взаємодії ринкових механізмів для забезпечення соціально економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи конкуренції, причини виникнення та фактори формування конкурентних переваг досліджували представники різних шкіл та напрямів економічної науки: О. Білорус [4], С. Брю [8], Ж. Вальтер [1], В. Геєць [3], К. Макконнел [8], А. Маршалл [10–12], Д. Норт [14], М. Портер [17], Д. Робінсон [18], А. Сміт [20], Р. Фатхутдінов [22], Ф. Хайєк [24], Д. Ходжсон [25], Й. Шумпетер [27] та ін. Проблема формування конкурентного середовища в аграрному секторі України присвячено праці: Я. Жаліла [19], С. Кваші [6], М. Маліка [9], С. Нестеренко [13], Б. Пасхавера [2], О. Школьного [26] та ін. Проте світова продовольча криза та утвердження Україною своїх позицій на міжнародних ринках потребують глибшого дослідження проблем впливу інституціональних чинників на розвиток конкурентного середовища на агропродовольчих ринках.

Мета і завдання дослідження – теоретико-методологічний аналіз впливу інституціональних чинників на конкурентне середовище аграрного сектора; виявлення інституціональних особливостей конкуренції в аграрному секторі; визначення заходів державної конкурентної політики, спрямованих на створення сприятливого конкурентного середовища на агропродовольчих ринках.

Основні результати дослідження. Поняття конкуренції є складним, багатогранним та мінливим атрибутом ринкової системи. Її провідна роль була доведена А. Смітом ще у XVII ст. Він наголошував, що конкуренція – це економічне суперництво, яке врівноважує норми прибутку, призводить до оптимального розміру праці і капіталу, регулюючи відповідність між власними та громадськими інтересами. Під конкуренцією А. Сміт розумів «невидиму руку» ринку, що координує діяльність усіх його учасників [20]. Й. Шумпетер вважав конкуренцію спонукальним мотивом підприємницької діяльності, рушійною силою розвитку суспільства [27]. Особливе місце конкуренції відводить їй інституціональна теорія. Ця особливість обумовлена тим, що, по-перше, конкуренція як ринкова інституція спонукає до підвищення ефективності дії інших ринкових інституцій (наприклад, приватної власності, адже при заданому розподілі власності може існувати багато станів конкурентної рівноваги, які будуть відрізнятися системою цін та виробничими процесами, що використовуються [29]), по-друге, допомагає ринковим агентам адекватно сприймати ринкові сигнали. Д. Норт визначає як ключову для інституціональних змін безперервну взаємодію інституцій та організацій в економічному середовищі [16, 3]. Значимо, що в результаті такої взаємодії народжуються 3 типи інститутів конкуренції: обмежувальні, контролюючі та стимулюючі. Дія перших спрямована на обмеження проявів монополізму, других – на контроль за якістю продукції, третіх – стимулювання інвестування різних форм інновацій (технічних, технологічних, організаційних та інших).

Інститути конкуренції виступають стимулом до підвищення ефективності виробництва, а в кінцевому рахунку – до зростання добробуту учасників ринкового процесу і захистом від виникнення нечесних конкурентних переваг

окремих суб'єктів господарювання. Проте всі вони сприяють розвитку економіки на основі пошуку і вибору напрямків (у тому числі й альтернативних) розвитку діяльності господарюючих суб'єктів. Інституціональне середовище економічної системи країни задає характер конкурентному середовищу. І якщо воно створює стимули до підприємницької діяльності, винаходів та інновацій, більш ефективної організації виробничого процесу, зменшення трансакційних витрат на ринках товарів та ресурсів, створення юридичної системи для контролю за виконанням контрактів, визначення і захисту прав власності, то структура ринку буде близькою до конкурентної а, якщо ні – то навпаки [7, 25].

Сприяючи розвитку конкуренції, інституціональні чинники на рівні організації впливають на доцільність прийняття рішень та створюють зовнішні обмеження на розробку конкурентної політики; на ідеологічному рівні вони визначають пріоритети конкурентної політики та здійснюють вибір особи (органу), що приймає рішення щодо бізнесу; на соціокультурному рівні – визначають набір соціальних цінностей, в межах яких антимонопольний орган застосовує механізми конкурентної політики, визначаючи довгострокову стійкість і легітимність цієї політики [28, 406].

Отже, ступінь розвитку конкуренції, її форми та особливості суттєво залежать від розвитку інституціонального середовища галузі, сектора, регіону або країни, що через встановлені правила та норми визначає поведінку учасників ринкових процесів. Так, інституціональне середовище аграрного сектора породжує певні форми та особливості конкуренції, характерні лише для цього сектора:

- невідповідність попиту і пропозиції на аграрну продукцію;
- нееластичність попиту на продукцію аграрного сектора (зниження ціни на товар не призводить до еквівалентного збільшення обсягів його продажу, а зменшення пропозиції гарантує її реалізацію за досить високими цінами, що провокує недобросовісну конкуренцію замість розвитку виробництва і науково-технічного прогресу);
- ціна на продукцію аграрного сектора формується не лише під впливом попиту і пропозиції, великий вплив також має державне регулювання цін на продукти харчування;
- підвищене значення нецінової конкуренції;
- присутність одночасно всіх видів конкуренції (досконалої, монополістичної, олігополістичної, чистої монополії).

Ступінь розвитку конкуренції в аграрному секторі та особливо форми, в яких вона проявляється, визначають зміст інших економічних інститутів. Проте, на відміну від них, конкуренції не характерні риси самоорганізації, саморозвитку та стійкості. Вона не може бути ні результатом взаємоузгоджених дій господарюючих суб'єктів, ні наслідком дій окремих із них. Внутрішня нестійкість конкуренції вимагає постійної та цілеспрямованої державної політики підтримки конкурентного середовища. Конкурентне середовище не може утворитися самостійно, тому сприяння розвитку конкуренції повинно стати органічною частиною як структурної політики держави, так і в цілому інституціональних перетворень. Дієвою формою підтримки конкуренції на агропро-

довольчих ринках є цілеспрямована структурна політика держави, здатна забезпечити інституціональну лібералізацію економіки. Мова йде про усунення правових, організаційних та адміністративних обмежень на «вхід» (система державного контролю за цінами, виключні права, пільги, обмеження й інші акти, пов'язані з різними програмами соціально-економічного розвитку). І якщо М. Портер припускав, що конкуренція у будь-якій галузі формується під впливом 5 основних сил (загроза входження на ринок нових учасників; загроза виникнення субінститутів; ринкова влада покупців; ринкова влада виробників; суперництво діючих конкурентів) [17, 67], то аграрний сектор України перебуває під впливом ще й інших чинників. Так, найбільш суттєвими бар'єрами розвитку конкуренції в аграрному секторі України є:

- економічні бар'єри (податкова, кредитна, інвестиційна, цінова політика держави, неплатежі тощо);
- адміністративні бар'єри (процедури реєстрації підприємств, видача ліцензій на право діяльності, виділення земельних ділянок, обмеження на ввезививіз продукції, квотування тощо);
- бар'єри, встановлені діючими на ринку вертикально та горизонтально інтегрованими структурами;
- обмежена ємність внутрішнього ринку;
- нерозвиненість ринкової інфраструктури;
- обмеженість природних ресурсів та необхідність природоохоронної діяльності;
- недосконалість законодавства, яке регламентує організаційно-правові відносини між суб'єктами господарювання;
- безсистемність державної політики в аграрній сфері;
- бар'єри кримінального характеру.

Разом з тим, загострення конкурентної боротьби на тлі загального спаду виробництва змінює інституціональне середовище і стимулює суб'єктів господарської діяльності не тільки до підвищення власної ефективності, розширення асортименту продукції, зниження собівартості та цін на власну продукцію. Дедалі частіше застосовуються «правила гри», які суперечать чесним звичаям підприємницької діяльності. В будь-якому суспільстві не складно знайти правила, що заперечують право на торгівлю марку, обмежують можливості входу в галузь нових конкурентів або заважають мобільності факторів виробництва. Це свідчить не про те, що ідеї та норми не мають значення, а про те, що правила в основному виникають на основі особистих інтересів [14, 69]. Відповідно, недобросовісні методи конкуренції в кінцевому підсумку завдають істотної шкоди суспільству. Це дає підставу думати, що ринкова конкуренція може призвести до суперечливих викликів, абсолютно не зрозумілих за наслідками для людей і з загрозою свободі вибору [23]. Тому, рекомендації для практичної політики повинні бути більш тонкими, ніж звичайна порада знизити бар'єри для входу і зменшити обмеження конкуренції. Головною ціллю та необхідною передумовою подальшого економічного розвитку [15, 20] має стати подолання інституціональних умов, що роблять привабливими процеси «бар'єробудування». І якщо нещодавно конкуренцію на вітчизняному агропродовольчому ринку можна було визначити як досконалу, тому що вона характеризувалася

наявністю значної кількості виробників, кожен з яких не мав достатнього обсягу пропозиції для впливу на ринок і ціни [5, 121], то сучасні тенденції розвитку агробізнесу руйнують класичну природу цього ринку і призводять до того, що в якості суб'єктів конкуренції доволі часто виступають не окремі підприємства, а консолідовані на основі загальних інтересів групи компаній, які вже мають суттєву владу на агропродовольчих ринках. Процеси надконцентрації призвели до створення мегаагрохолдингів, досить потужних за обсягами земельних активів, із диверсифікованим кредитним портфелем для залучення фінансових ресурсів, у тому числі через IPO на міжнародних фондових біржах [21, 7]. Глобалізація аграрних ринків та інтеграція на макрорівні, а відтак і поява транснаціональних продовольчих компаній (ТНПК), взагалі усувають або суттєво знижують конкуренцію між господарюючими суб'єктами, замінюючи її конкуренцією галузей, регіонів та країн. З огляду на це з великою долею вірогідності можемо прогнозувати, що в найближчій перспективі в інституціональному середовищі економіки України, як і інших країн з перехідною економікою, пріоритетну роль будуть виконувати міжнародні організації (СОТ, ЮНКТАД ООН, СОІВ, ОЕСР, МРАП) та їх співпраця з урядами країн, спрямована на гармонізацію національних конкурентних політик та механізмів її реалізації.

Висновки. Ефективна система інститутів конкуренції створює організаційно-правові передумови та стимули для розвитку господарюючих суб'єктів та економіки країни в цілому. Конкурентне середовище формує певний тип конкурентних відносин, характер яких зумовлений цілеспрямованою конкурентною політикою держави. У зв'язку з цим в сучасних інституціональних умовах розвитку аграрного сектора надзвичайно актуальною проблемою є становлення і розвиток державної конкурентної політики, система організаційно-економічних заходів якої повинна спрямовуватися на створення сприятливого конкурентного середовища, зокрема на:

- протидію проявам монопольної поведінки у сферах матеріально-технічного постачання агросектору, закупівлі сільгоспсировини, гуртової і роздрібної торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією;
- всебічне сприяння розвитку інноваційних підприємств;
- створення сприятливих умов для розвитку ринкової інфраструктури, зокрема товарних бірж, гуртових ринків, заготівельних і збутових кооперативів та інших об'єднань;
- розбудову транспортної та логістичної інфраструктури агропродовольчих ринків;
- захист прав власності та створення рівних умов для всіх форм власності та типів господарювання;
- ефективну протекціоністську політику;
- стимулювання мобільності виробничих факторів та запобігання нееквівалентності міжгалузевих відносин;
- підтримку малого аграрного бізнесу та розвиток роздрібної мережі продажу продовольчих товарів виробниками;
- побудову дієвої системи контролю за якістю та безпекою аграрної продукції з урахуванням сучасних європейських стандартів;

- стимулювання внутрішнього попиту на продукцію аграрного сектора.
1. *Вальтер Ж.* Конкурентоспособность: Общий подход. – М.: РЕЦЭП, 2005. – 52 с.
 2. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван та ін.; За ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
 3. *Гесць В.М.* Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: Монографія: У 2.ч. / За ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2008. – Ч. 2. – 273 с.
 4. Глобальний конкурентний простір: Монографія / О.Г. Білорус, Ю.М. Пахомов, І.Ю. Гузенко, О.К. Скаленко, О.В. Гаврилюк; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. асоц. «Україна – Рим. клуб», Міжнар. ін-т глобалістики. – К., 2007. – 680 с.
 5. *Євчук Л.А.* Теоретичні аспекти розвитку конкурентоспроможності підприємств в агропромисловому виробництві // Економіка АПК. – 2005. – №8. – С. 120–125.
 6. *Кваша С.М., Лука О.Ф.* Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ // Економіка України. – 2003. – №10. – С. 79–85.
 7. *Кузьминов Я., Радаев В., Яковлев А., Ясин Е.* Институты: от заимствования к выращиванию (опыт российских реформ и возможности культивирования институциональных изменений) // Вопросы экономики. – 2005. – №5. – С. 5–27.
 8. *Макконел К.Р., Брю С.Л.* Экономикс: принципы, проблемы, и политика / Пер. с 14-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 972 с.
 9. *Малік М.Й., Нужна О.А.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: Монографія. – К.: ННЦІАЕ, 2007. – 270 с.
 10. *Маршалл А.* Принципы экономической науки / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1. – 415 с.
 11. *Маршалл А.* Принципы экономической науки / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 2. – 310 с.
 12. *Маршалл А.* Принципы экономической науки / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 3. – 351 с.
 13. *Нестеренко С.А.* Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: Управлінський аспект: Монографія. – К., 2012. – 483 с.
 14. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; Предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Начала, 1997. – 180 с.
 15. *Норт Д., Уоллис Дж., Узб С., Вайнгаст Б.* В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности // Вопросы экономики. – 2012. – №3. – С. 4–31.
 16. *Норт Д.С.* Пять тезисов об институциональных изменениях // Квартальный бюллетень клуба экономистов. – Вып. 4. – Минск: Прописки, 2000. – С. 3–15.
 17. *Портер Е.М.* Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
 18. *Робинсон Д.* Экономическая теория несовершенной конкуренции. – М.: Прогресс, 1986. – 472 с.
 19. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: Аналіт. доп. / За заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 104 с.
 20. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / Рос. акад. наук, Ин-т экономики; Пер. с англ., введ. ст., коммент. Е.М. Майбурда; Отв. ред. Л.И. Абалкин. – М.: Наука, 1993. – 570 с.
 21. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / О.М. Бородіна, В.М. Гесць, А.О. Гуроров та ін.; За ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.
 22. *Фатхутдинов Р.А.* Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. – М.: Маркетинг, 2002. – 892 с.
 23. *Філюк Г.М.* Конкурентна культура в системі заходів конкурентної політики // Економічна теорія. – 2011. – №3. – С. 46–58.
 24. *Хайек Ф.А.* Познание, конкуренция и свобода: Антология сочинений / Пер. С. Мальцева, К. Большаков; Под ред. Д. Антисери, Л. Инфантино. – СПб.: Пневма, 2003. – 288 с.

25. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Перевод с англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.

26. Школьный О.О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: Монографія. – Умань: Уманський державний аграрний університет, 2007. – 308 с.

27. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с англ.; Общ. ред., предисл. В.С. Антонова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.

28. de Leon, I. (2004). Institutional Analysis of Competition Policy in Transition and Developing Countries: The Lessons from Latin America. Washington University Global Studies Law Review, 3: 405–428.

29. Debreu, G. (1959). Theory of Value: An Axiomatic Analysis of Economic Equilibrium. Wiley. 114 p.

Стаття надійшла до редакції 9.07.2013.